

Söyleşi-İştar Gözaydın'la Diyanet üzerine: "Tekel olmak her zaman sorunlu!"

"1920'lerin koşullarında farklı uygulamalar gerekmiş olabilir ancak günümüzde tarikat ve benzeri yapıların yasaklı olmasının bir anlamı yok; zaten mevcutlar. Bu tür yapıların hukuken denetlenebilir / hesap verebilir bir statüde olması, şeffaflığı çok daha önemli."

Mesut Varlık'ın 10 Aralık 2020 tarihinde yayınlanan söyleşi: [İştar Gözaydın'la Diyanet üzerine: "Tekel olmak her zaman sorunlu!" - K24 \(t24.com.tr\)](#)

İştar Gözaydın, uzun yıllardır Türkiye entelijansiyasının yakından takip ettiği akademisyenlerden. Yaklaşık otuz yıldır üzerinde çalışmaya devam ettiği Diyanet konusunun ulusal ve uluslararası sayılı uzmanları arasında yer alıyor. Fakat hiçbir iyiliğin cezasız kalmadığı ülkemizde, daha birkaç yıl önce, olmadık nedenlerle aylarca hapislerde yattı, sonra yine aylarca pasaportu verilmedi, ülke hapsinde tutuldu. Neyse ki o günler geçti artık!

O günler geçti ve Diyanet'in genişletilmiş baskısı geçtiğimiz Temmuz ayında yeniden okurlarıyla buluştu. Bu vesileyle, "Evet ütöpik bir şeyler söylüyorum ama umut olmadan bu kısacık hayatımızı idame ettirebilmek mümkün mü? Benim yaşamı anlamlı kılma anlayışım bu barışçıl mücadelelerden hiç vaz geçmemek..." diyen İştar Gözaydın'la Diyanet'i, Türkiye'de dinin işlevini, olası gelecekleri konuştuk...

Diyanet, yaklaşık otuz yıldır bir şekilde üzerinde çalıştığınız, güncellediğiniz bir metin. Son olarak 2009-2019 arası dönemi ekleyerek kitabın hacmini de genişlettiniz. Bu çalışmaya ilk başladığınız yıllardan bugünlere, bir kurum olarak Diyanet'in işlevi, yeri hakkında fikirlerinizde ne gibi değişiklikler oldu?

Diyanet üzerine yaptığım çalışmanın basılarak ilk piyasaya çıktığı 1993'ten bu yana evet 30 yıla yakın bir süre geçti, hatta çalışmaya başlamamdan bu yana 30 küsur yıl; üstelik gerek dünyada gerek Türkiye'de din ve devlet ilişkileri bakımından dopdolu yıllar. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1992 yılında tamamlamış olduğum doktora tezime dayanan ve 1993 yılında gözden geçirilerek Afa Yayınları tarafından Müslüman Toplum, "Laik" Devlet başlığıyla basılmış bir kitaba dönüşmüş olan araştırmamın amacı, laik devlet aygıtı içinde "dinsel hizmetleri düzenlemekle görevlendirilmiş" bir kurumun varlığının ortaya çıkardığı hukuki problematiği, idare hukuku kavram ve kurumları içinde değerlendirmektir.

2009'da İletişim Yayınları tarafından basılan, neredeyse yeniden kaleme aldığım Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi başlıklı çalışmamda ise hukuki yapılanmanın ötesinde Türkiye tarihi ve siyaseti çerçevesine oturtmaya çalıştım meseleyi. Çalışmanın benim üzerimde ilginç bir etkisi oldu: Konunun kendisi üzerinde düşündükçe beni bir anlamda hukukçu önyargılarımdan uzaklaştırıp insan bilimlerinin daha farklı algılamalarına ulaştırdı. Dolayısıyla bu araştırmaya başladığım noktada sahip olduğum düşüncelerden uzaklaşıp çok farklı yerlere geldim. Bu meseleler hususunda 1980'lerin sonlarına doğru akademik bir saikle başlayan alakam, ilerleyen zaman içinde, en geniş anlamıyla siyaseti ciddiye alan herkesi olduğunu sandığım kadar beni de artan dertlere duçar etti. Bu benim şahsi algılarımdaki / düşüncümdeki farklılık. 2009'dan itibaren gerek Diyanet kurumu gerek Türkiye siyasetindeki farklılaşmalar beni bir 2009-2019 analizine götürdü. Bu çalışmaya ilk

başladığım yıllardan bugünlere, bir kurum olarak Diyanet'in işlevi, yeri hakkındaki fikirlerimde temelde çok belirgin bir değişiklik olmadı; ancak farklılaşan zamanlar ve iktidarlarla oluşan gözlemlerim oldu.

En tipik soruyu sormadan geçmeyeyim: Laik bir devlette dini tanzim eden bir kurumun varlığı ne anlama gelir? Cumhuriyet'in özellikle kuruluş yıllarının idealler ile toplumsal gerçekler arasındaki politik-kültürel sarkacından ötesi söz konusu mudur?

Öncelikle neden laik sorusuna cevap vermeye çalışayım. Bir modernite projesi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarının sekülerite kavramı yerine laik nitelmesini kullandığı dönemin ilgili hukuki ve siyasi literatüründe açıkça görülmekte. Bu tavrın salt dilsel bir tercih olduğu kanısında değilim. Laik nitelmesinin uygulandığı siyasal yapılara baktığımızda, asgari ortak paydanın devletin din alanının düzenlenmesiyle yakın ilişkide olduğu görülür. Talal Asad'ın Sekülerliğin Biçimleri: Hıristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik adlı çalışmasında ifade ettiği gibi, "Fransızca'daki laicisme sözcüğünün kökleri Jakoben deneyimine –İngiliz muadilinden daha güçlü, daha saldırgan (devlet kurumlarında "dini simgeler" in varlığına yönelik düşmanlık da dâhil olmak üzere) bir sekülerizm savunusuna– dayanır". Modern siyasal yapılarda görülen bu tutuma ek olarak, siyasi iktidarın tarih boyunca dini otoriteyi hâkimiyet altında tuttuğu bir coğrafyada yeşermiştir Türkiye Cumhuriyeti. Bizans'tan iktidarı devralmış Osmanlı siyasal yapılanmasının din-devlet ilişkileri, selefiyle bir süreklilik sergileyerek Cumhuriyet'e kadar uzanır. Şeyhülislam halife-sultan tarafından atanır ve azledilir; din ile ilgili meseleler sultan adına şeyhülislam tarafından yürütülürdü. Bir otorite üzerinde başka bir otoritenin göreve getirme kadar, o görevden alma yetkisinin de bulunması iktidarının niteliği hakkında açık bir göstergedir.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurucularının 1924'ten itibaren Diyanet kurumuna idare içinde yer vermelerinin gerekçesini kanımca oluşturmaya çalıştıkları siyasal yapıyı korumaya yönelik olarak hukuk düzenine koydukları kurallar ve dengeler sisteminde aramak gerekir; paradoksal bir şekilde devlet dine ve bunun sosyo-politik alandaki muhtemel nüfuzuna karşı Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kullanmaktadır. Cumhuriyet'in kurucularının fiili laiklik anlayışının içine, gerektiğinde din kurumu temsilcisi olarak belirledikleri makamın bir tür olurlu almaya yönelmek olduğu kadar; oluşturdukları bu kurumu, resmi İslam'ın yayıcısı ve farklı grupların denetleyicisi olarak kullanmak da sığar; ancak ileriki yıllarda görülecek siyasalardan farklı olarak burada nihai amaç, toplumdaki yapısal değişikliklere yönelik eylem planları içinde, din kurumunun öteki toplumsal kurum ve ilişkilerle, olanak ölçüsünde ilgisinin kesilmesidir. Diğer bir ifadeyle bu çerçevede bir laiklik anlayışıyla, devletin din karşısında tarafsızlığının öngörüldüğü klasik anlamından farklı olarak "din dışı kurallarla yönetilen devlet" oluşturulmuş; siyasi rejimin güvencesi olarak da bir adım daha atılarak toplum da "eğitilerek" laikleştirilmeye çalışılmıştır. Laik devlet için bir tehlike olarak görülen din olgusunun denetim altına alınması için idare içi bir örgüt yapılandırılmıştır; diğer bir ifadeyle Türkiye Cumhuriyeti'nin kamu düzeni ve güvenlik sağlayıcılarının biri Silahlı Kuvvetler, diğeri Diyanet'tir. Diyanet kurumunun en önemli görev ve işlevlerinden biri dini konularda toplumu aydınlatmak olmuştur; bu görev bir yandan kendisine yöneltilen soruları

yanıtlama, öte yandan da yayın faaliyetinde bulunma şeklinde yerine getirilmektedir. Böylece esasen Diyanet kurumu vasıtasıyla Türkiye Cumhuriyeti devletinin resmi din anlayışı üretilmektedir. Neticede de, Osmanlı döneminden beri Devlet nezdinde tercih edilen Sünni referanslı kabuller dışında kalan her dini anlayış, özellikle de başta Alevilik olmak üzere İslam'ın farklı yorumları, tüm Cumhuriyet tarihi boyunca, anayasalarda ve ilgili hukuki düzenlemelerde yer alan eşitlik ve özgürlük düzenlemelerine rağmen, Diyanet ve dolayısıyla da siyasi iktidar / idari yapılanma nezdinde, hukuken değilse de fiilen ve siyaseten dışlanmaktadır.

Türkiye'de "kurumsallaşma"nın hep bir sorun olduğu söylenir. Kurumlarda devamlılık, ortak tutum hali, liyakatin bir silsile içinde çalışması gibi unsurlar olması beklenir. Diyanet'i bu anlamda nasıl değerlendirirsiniz? Gazetelerden takip ettiğimiz kadarıyla siyasetin arka bahçesi midir, yoksa sandığımızdan çok daha köklü temellere dayanarak mı hareket edilir Diyanet'te?

Evet, idare hukuku ilkeleri açısından sorunuz çok haklı! Ancak konu Diyanet gibi bir kurum olunca yalnızca nötr, soğuk, teknik tutum ve davranışlardan bahsetmek zor. Bir yandan tüm kurumların başlıbaşına birer organizma olduğunu gözardı etmemek lazım. Diyanet kurumunun kurulduğu günden beri siyasetin şu ya da bu şekilde ortasında olduğu aşikar. Başka bir şey beklemek de anlamsız; hani din ile siyaset karışmasın denir ya, mümkün değil, çünkü öncelikle siyaset salt devlet ile ilişkilendirilebilecek bir olgu değil, yani yalnızca devlet işlerini düzenleme ve yürütme ile sınırlı görülemez; iktidar olgusunun olduğu her yerde siyaset vardır. Kurumsallaşmış her din bağlamındaki her şey de siyasetin ta kendisidir! Dolayısıyla din hizmeti ile görevlendirilmiş bir kamusal birimin siyasetten arı olmasını beklemek abes. Tabii gayet siyasi bir birim Diyanet, ancak yetkililerinin 2000'lere kadar olan dönemde yüzde yüz siyasi iktidarların "emir-komuta" çizgisinde hareket ettiğini iddia etmek doğru olmaz. Ancak burada gerek kurumun oluşturulduğu tek parti döneminde gerek farklı bir konuma taşındığı AKP dönemindeki iktidarların sosyal mühendislik çabalarına bakmamız gerek. 1923'te siyasi ve yasal olarak kurulan Cumhuriyet Türkiye'si bir modernite projesiydi. Özellikle 1923'ten 1945'e kadar olan tek partili dönemde kurucu seçkinler, kendi tahayyüllerindeki moderniteyi üretmek için sosyal ve kültürel mühendislik yaptılar. Osmanlı modernleşmesinden farklı olarak, Cumhuriyet'in kurucu seçkinlerinin laiklik yanlısı politikalarının modern / Batılı bir yapıya doğru sadece ülkenin üst yapısını değiştirmek yönünde değil, aynı zamanda toplumu tümüyle dönüştürme çabalarının sonucu olduğu kanısındayım. Geleneksel inanç sistemleri tüm modernleşme süreçlerinde bir tehdit olarak görüldü; diğer bir deyişle, din kurumunun, benzer süreçlerdeki pek çok başka siyasi yapılarda olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadroları tarafından da modernitenin rakibi olarak algılandığı gözlemlenebilir. Bu nedenle dini kamusal alandan çıkarmak ve bireyin inanç ve uygulama meselesine indirgemek için politikalar uygulandı ve böylelikle din özgürlüğü ilkesinin yalnızca özelleştirilmiş dini koruması sağlandı. Diyanet kurumu Cumhuriyet'in kurucu seçkinleri için, bazılarının iddia ettiği gibi Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü benzeri teknik idari bir birim değildir. Evet, kurumun meşruiyetini savunabilmek için İslam dininde dinsel kamu hizmeti sunmak üzere devlet dışında bir kurum olmadığı, dolayısıyla modern Türkiye Cumhuriyeti'nde Diyanet'in bu görevi üstlendiği ifade edilir; ama

mesele bu kadar basit değildir. Diyanet, önceden ifade ettiğim gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi İslam anlayışının / bilgisinin üreticisi ve yayıcısıdır; dolayısıyla tahayyül edilen toplumun oluşturulmasında olmazsa olmaz bir aygıt olmuştur. Ha, muhatabı kitlelerden ne denli kabul görmüştür; tartışılır. 2002 sonrasının, yani AKP'nin teslim aldığı Diyanet'in durumuna baktığımızda epey farklı bir resimle karşılaşırız. İki dönem arasındaki süreklilik, AKP'nin de gerek iç gerek dış siyasette Diyanet İşleri Başkanlığı'nı devletin ideolojik aygıtı olarak kullanmasıdır; ancak bu kez AKP tabanının bu siyasaları kabulüyle Antonio Gramsci'nin çalışmalarında ortaya koyduğu "rıza" gösterilmiştir. Siyasi iktidar, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki gibi yoğun bir sosyal bir mühendislik faaliyeti içindedir; Diyanet de bunun en etkin araçlarından biri olarak işlevlendirilmiştir. Özellikle, Ağustos 2003 tarihinden itibaren Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı görevini sürdürmüş olan Prof. Dr. Mehmet Görmez'in Kasım 2010 tarihinde kuruma başkan olarak atanmasıyla adım adım faaliyet alanı genişleyen Diyanet'in iktidarı Foucaultcu anlamda daha da güçlendi. Ancak bu esnada Erdoğan'ın, kendine özgü bir başkanlık sistemine ilerleyen siyasi hamleleri içinde Diyanet gibi bir kurumun başında kamuoyunda görünürlüğü yüksek bir şahsın bulunmasına imkan kalmadı. Halihazır durumda Diyanet İşleri Başkanlığı, bizzat Cumhurbaşkanlığı'na bağlı, toplumsal yapılarda etkisi yüksek yetkilerle donanmış önemli bir devlet aygıtıdır.

Diyanet'in "laik" devlet yapılanması içinde, toplumdaki olası İslamcılaştırma tehdidine karşı bir tür "fren" işlevi için kurulduğunu söylüyorsunuz (s. 249-250). Oysa Cumhuriyet tarihi, Diyanet'in bir önlem olmaktan çok bir "vites" ayarı işlevi gördüğünü gösteriyor sanki. Ne dersiniz?

Metafor çok hoş ama durumu ne kadar ifade ediyor, epey şüpheliyim. Daha önce de ifade ettiğim üzere Diyanet kurumu Cumhuriyet Türkiye'sinin makbul dini bilgisini üretmek amacı ile kurulmuştur. Devletin / siyasi iktidarların eğilimleri doğrultusunda yaptığı dini yorumlar, zira toplumun din anlayışını ve dini yaşama biçimini dönüştürmeyi hedef alan bir yapıdır. 1960'a kadar siyasi merkezin Diyanet'in başkanlığına, dini hassasiyet taşıyan gruplar nezdinde muteber olan kimi kişileri atayarak kurumun itibarını sağlama yolunu seçtiği görülüyor. Kurumun ilk üç başkanı Rıfat Börekçi, Şerefeddin Yaltkaya ve Ahmet Hamdi Akseki alim kişilerdir; ama ayrıca tayin edildikleri görev açısından zamanının şartları çerçevesinde özenle tespit edilmişlerdir. Yine de bu yılların Cumhuriyet ülküsünün oluşturmaya çalıştığı toplumsal dokuyu, kültürü ve devletin bu yoldaki sosyal mühendislik faaliyetlerini gözardı edemeyiz. Demokrat Parti'nin de Diyanet kurumu hususunda kendinden öncekilerden devir aldığı hassasiyeti sürdürdüğü ve Akseki'yi görevden almayarak onun vefatından sonra E. Sabri Hayırlıoğlu'nu göreve getirdiğini görüyoruz. 27 Mayıs 1960 sonrasında ise kurum üzerinde siyasi etkiler çok daha yoğundur.

Özellikle çok-partili döneme geçildikten sonra, kitabınızda ayrıntılı bir şekilde ortaya koyduğunuz gibi, dinin tanzimi konusunda muhalif sesler adım adım örgütlenmeye ve devlet yapısını etkilemeye başlıyor. Diyanet'in etki alanı yetersiz mi görülüyor; yoksa Diyanet'ten haricen, farklı ihtiyaçların karşılanması için bir çaba mı ortaya konuyor?

Yeni toplumsal düzende de görülen eşitsizlikler ve adaletsizliğin belki de artarak sürdürülmesinin, toplumda yükselen beklentilerin gerçekleşmemesinin bilinen tek ideolojiye,

halk tarafından geliştirilen İslami yoruma dönmeyi hızlandırdığını ileri süren Şerif Mardin'e göre, Türkiye'de 1940'ların sonlarından itibaren "volk İslam"a dönüş isteği belirmiştir. Özellikle katılımcı ve yarışmacı bir siyasal yaşama geçerken bu istekler önem kazandı, ağırlıklı politik faktör haline geldi. Öte yandan, 1945'teki demokratikleşme sürecinin başlamasıyla birlikte demokratik mekanizmanın kullanımından kaçırılmayan dinin etkinliği gündem güne artmışsa bunda dinin kendi inisiyatifi kadar, hatta daha fazla, onu kullanma insiyakinin etkisi olmuştur. Atatürk'ün partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) bile, din ve laiklik ile ilgili yorumunu yenilemek, 1947 Kurultay'ından itibaren daha yumuşak bir siyasa izlemek durumunda kaldı. İnönü'nün 1949'da II. Meşrutiyet devri İslamcılarından Şemsettin Günaltay'ı başbakanlık makamına getirmesi de bu çerçevede okunabilir. Dinin toplumsal rolü ve işlevi konusunda Demokrat Parti iktidarının, o zamana kadar süregelen uygulamalara göre daha tavizkâr davranmalarına karşın temelde, Kemalist laiklik anlayışına sahip çıkmaya çalıştıkları görülmektedir. Adnan Menderes'in başvekil olarak Büyük Millet Meclisi'nde okuduğu 29 Mayıs 1950 tarihli hükümet programında görülen "millete mal olmuş ve olmamış devrimler" ayrımının yeri aslında Cumhuriyet'ten demokrasiye geçiş süreci içinde değerlendirilmelidir. Demokratik olmak iddiasını taşıyan bir yapı içinde, toplumsal dirençle karşılaşmış değişiklikleri devlet zoruyla uygulamanın yeri olamazdı.

Diyanet, 1971'den itibaren yurtdışında faaliyet gösterirken, 1975'ten itibaren de Vakıf olarak çeşitli ticari faaliyetler yürütüyor. Türkiye dışında bir ülkede, cehaletimi mazur görün lütfen, dinin tanzimi için kurulmuş bir kurum, bu kurumun yurtdışı resmi faaliyetleri ve ticari yatırımları söz konusu mudur? Veya Türkiye'de Diyanet dışında bir kurumun bu genişlikte bir faaliyet alanı var mıdır?

Evet Diyanet 1971 yılından itibaren "yurtdışındaki vatandaş ve soydaşlara" da din hizmetleri sunmaya başladı; ama asıl 1980'lerle birlikte bu faaliyetleri. Kurumun bilgi üretme işlevinden bahsetmişim, altını kalınca çizerek: doğru, sağlıklı bilgi olarak nitelendirilen Müslümanlık anlayışını diasporadaki Türkiye kökenlilere ulaştırmak; onları farklı ve muteber görülmemeyen dini etkilerden "korumak", özellikle Süleymancılar (Süleyman Hilmi Tunahan Cemaati) gibi Diyanetçe / o dönemlerin Türkiye devletince makbul görünmeyen grupların camileriyle rekabet etmek için başladı yurtdışı faaliyetleri. Ancak Adalet ve Kalkınma Partisi ve Davutoğlu ile birlikte Diyanet'in uluslararası arenadaki faaliyetleri Türkiye kökenli şahısların yaşadığı coğrafyaları aşmaya başladı. Türkiye Diyanet Vakfı internet sitesindeki "Suriye, Irak, Afganistan, Arakan, Filistin, Yemen, Somali gibi ülkeler başta olmak üzere dünyanın neresinde olursa olsun mazlum ve mağdurların yardımına koşuyor, gerçekleştirdiğimiz insani yardım çalışmalarıyla acılarını dindirmeye çalışıyoruz" ifadesi bu anlayışın bir neticesidir. 6 Nisan 2010 tarihinde Türkiye dışında ikamet eden vatandaşlar ve "kardeş topluluklar" olarak adlandırılan gruplarla ilgili olarak Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) adıyla bir idari yapı kuruldu. Bu idare, Türkiye'de öğrenim gören uluslararası burslu öğrencilere yönelik çalışmaları koordine etme, bu alanlarda verilen hizmetleri ve yapılan faaliyetleri geliştirme görevini üstlendi. Diyanet, bu çerçevede her yıl 1.000 kadar burs vermektedir. Kısacası bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin değişen uluslararası iddiaları doğrultusundadır; Diyanet de bu bağlamda en önemli devlet

aygıtlarından biri olarak işlevlendirilmektedir. Bu bağlamda bakacak olursanız diğer benzer kurumlar arasında TİKA, Yunus Emre merkezleri ve Maarif Vakfı sayılabilir.

Diyanet Vakfı'na gelince, o da 1980'lerin bir ürünü. Katı bütçeleme prosedürleri yerine Silahlı Kuvvetlerden Bakanlıklara pek çok idari birim vakıf kurarak harcamalarını daha serbestçe sürdürmeyi seçti. Tabii bu durumun İdare Hukuku ilkeleri ve başta kamu kurumlarının şeffaflığı olmak üzere demokrasinin gerekleri bakımından geçerliliği çok tartışılır. Diyanet'in bütçeleri her zaman tartışma ve eleştiri konusu olur ama aslında personel giderleridir o ödeneklerin büyük kısmı. Bugün Diyanet'in özellikle yurtdışındaki biraz önce bahsettiğim faaliyetleri Vakıf kaynakları ile finanse edilmekte.

Diyanet'in tarihi açısından 1980'ler özel bir önem teşkil ediyor. Büyük oranda Kur'an kursları etrafında bir faaliyet alanı söz konusuysen, 90'lardan itibaren giderek genişleyen ve güçlenen bir nüfuz ve etki söz konusu. Tarihsel olarak bunun nedenleri nelerdir sizce? Neoliberal yönelimler bu gidişatı açıklamakta yeterli midir?

1980 askeri darbesi sonrasında siyasi karar alıcıları, dinin toplumsal bir dayanışma bağı olduğu kabulü ile toplumsal ve siyasal yaşamdaki kutuplaşmaya karşı bir panzehir olabileceğini düşündüler; örneğin cumhurbaşkanı Kenan Evren, halka seslenişlerinde Kur'an ayetlerinden alıntılar yaptı. 1982 Anayasası'nın, dinsel konularda 1961 Anayasası'ndan farklı olarak getirdiği en önemli düzenleme, "Din ve Vicdan Hürriyeti" başlıklı 24. maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan "din kültürü ve ahlak öğretimi" dersinin, ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasına katılması olduğunu göz ardı etmeyelim. Tabii bir de 1982 Anayasası ile Diyanet'e verilen bir görev daha olduğundan da bahsetmek gerek: 1961 Anayasası'ndan farklı olarak, "laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinmek" suretiyle özel kanununda gösterilen görevleri yerine getireceği öngörülmüştür. Böylece Diyanet kurumu anayasal olarak Türk milli kimliğini korumakla görevli kılındı. Hutbelerde gittikçe artan vatan sevgisi ve benzeri konuların işlenmesi bu gelişmenin sonucudur.

Neoliberal yönelimler derken sanırım 1983 Kasım ayında yapılan Türkiye Cumhuriyeti milletvekili genel seçimi sonrasında cumhurbaşkanı Kenan Evren'in, hükümeti kurma görevini, oyların % 45.14'ünü almış olan Anavatan Partisi (ANAP) başkanı İstanbul milletvekili Turgut Özal'a vermesiyle başlayan döneme odaklanıyorsunuz. Evet, Şerif Mardin'in ifadesiyle, Mehmet Zahid Kotku çevresine mensup olan ve mühendislik eğitimi almış bulunan Turgut Özal'la birlikte, Nakşibendi destekçileri, Kemalist Cumhuriyet tarafından da teşvik edilmiş olan teknolojik bilgi ve demokratik siyaset üçlüsü, aralarındaki bağlarla Cumhuriyet'in eseri olan sivil kamusal alana taşındı. Ancak 20 Ekim 1991 seçimlerinde Erbakan'ın Refah Partisi'nin TBMM'de 62 sandalye kazandığını ve 1995 seçimlerinde de bu sayıyı 158'e çıkararak birinci parti olduğunu unutmayalım. Erbakan Türkiye politikasında AKP iktidarına kadar siyasal İslam'ın sözcüsü olarak kabul edilen bir siyasi liderdi ve dahası ekonomik anlamda küreselleşmeyle malum hiçbir alakası yoktu. Evet 1973 seçimlerinden sonra koalisyonlara ortak olmaya başlayan ve Diyanet'e bakan devlet bakanlıklarına talip olan bir Erbakan çizgisi vardır ve lideri olduğu partilerin Diyanet üzerinde

hep bir siyasi etki faaliyeti görülür; ancak 1990'lardaki Diyanet'in bu şekilde okunmasının doğru olmadığını düşünüyorum. Başta bahsettiğim üzere "milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinmek" görevi ile Kürt meselesini bir arada düşünmek bu yıllar bakımından daha anlamlı sanırım.

Yanılmıyorsam, İslam Konferansı Örgütü'ne "laik" hiçbir devlet katılamaz; ancak özel bir izinle Türkiye en başından beri Örgüt'te yer alıyor, tek istisna olarak. Diyanet'in yanı sıra bu gibi "devlet" kararları Türkiye'deki laiklik-sekülerlik açısından nasıl yorumlanmalı sizce?

Yok, öyle bir sınırlama mevcut değil. İslam Konferansı Örgütü, Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa'nın maruz kaldığı 21 Ağustos 1969 tarihindeki kundaklanma girişimi sonrasında İslam dünyasında uyanan tepkiler üzerine, 22-25 Eylül 1969 tarihlerinde Rabat'ta ilk kez düzenlenen İslam Zirve Konferansı'nda alınan bir kararla kuruldu. Siyasi bir forum niteliğinde olan örgütün Türkiye Cumhuriyeti kurucu üyelerindedir. İlk iki konferansa müsteşar yardımcısı düzeyinde iştirak edildiyse de daha sonraları katılım üst düzeyde oldu. Bu arada, örgütün ismi 28-30 Haziran 2011 tarihlerinde Astana'da düzenlenen 38. Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'nda İslam İşbirliği Teşkilatı olarak değiştirildi. 2004-2014 yılları arasında örgütün genel sekreteri görevini Prof. Ekmeleddin İhsanoğlu yürüttü. Türkiye Cumhuriyeti 14-15 Nisan 2016 tarihlerinde "Adalet ve Barış için Birlik ve Dayanışma" temasıyla İstanbul'da gerçekleştirdiği Zirve ile üç yıl boyunca İslam İşbirliği Teşkilatı Zirve Dönem Başkanlığı'nı üstlendi; "zirve" örgütün üye devletlerinin devlet başkanları ve hükümet yetkililerinin katıldığı ve her üç yılda bir toplanan en yüksek organıdır. Türkiye bu görevi 31 Mayıs 2019 tarihinde Mekke'de düzenlenen 14. Zirve'yle Suudi Arabistan'a devretti.

Bu tür tercihleri laiklik / sekülerlik çerçevesinde değerlendirmek yerine bence uluslararası ilişkiler çerçevesinde değerlendirmek daha uygun olur. Türkiye'nin Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde değişen dış siyaset tercihleri olduğu malum. Özellikle 2009-2014 yılları arasında dışişleri bakanı, 2014-16 yıllarında başbakan sıfatıyla Türkiye dış politikasının belirleyici ve uygulayıcısı olan Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun Türkiye'yi uluslararası arenadaki aktörlerden biri haline getirme iddiası taşıyan stratejisi bu değişimin tetikleyicisi. Din faktörünün bu siyasada yoğunluklu olarak kullanıldığı gözlemleniyor. Ayrıca iç siyaset dinamiklerinin de dış politikada kullanıldığını söyleyebilirim. AKP iktidarının Fethullah Terör Örgütü olarak adlandırdığı yapı aleyhine Avrupa'da Diyanet bağlantılı din görevlilerinin casusluk faaliyetinde kullanıldığı iddiaları var. Ayrıca Taşkent'te toplanan İslam İşbirliği Teşkilatı 43. Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'nda Türkiye'nin girişimiyle bahsettiğim yapı aleyhine karar çıkartıldı. Dinin gerek iç gerek dış politikada araçsallaştırılmasıdır bu faaliyetler.

Diyanet'in kurumsal ve tarihsel hikâyesini göz önünde bulundurunca, Türkiye'deki azınlıklar ile dinin tanzimi konusunu nasıl görüyorsunuz? Azınlık mallarına devletin el koyması veya birtakım arazilerin Diyanet'e devredilmesi gibi konular dönemselsel veya hükümet bazlı değerlendirilebilir mi?

Türkiye’de azınlıklar deyince ilk akla gelen gayrimüslim vatandaşlar oluyor. Türkiye çoğunluğu Müslüman bir ülke olmakla birlikte, dini azınlıklara temel anayasal haklar garanti eden neredeyse 100 yıllık laik bir devlet. Bununla birlikte, ayrımcı hukuki düzenlemeler ve özellikle uygulamada boşluklar, ciddi ihlaller görülmekte. Üstelik ayrımcılık sadece gayrimüslim dindar bireylere ve gruplara yönelik değil. Osmanlı geçmişinden bu yana de facto bir resmi İslam kabulüne sahip olan Türkiye’deki diğer tüm İslam anlayışları ayrımcılıktan hep nasibini almıştır. Özellikle Alevilik, ibadet yerlerinin ve ritüellerin, eğitim hizmetlerinin, mali sübvansiyonların reddedilmesi yoluyla ayrımcılığa uğramıştır. Kısacası hukuki eşitlik olmasına rağmen fiili ayrımcılık ve dolayısıyla hukuka aykırılıklar mevcut Türkiye’de.

Bahsettiğiniz türden girişimler görüldü, hukuki girişimlerle önlendi ve eski hale iade olundu – mesela Mor Gabriel Süryani Manastırı’na ait çevre gayrimenkullerde. Ancak sorunlar daha da yaygın aslında mülkiyet meselelerinde. Geçtiğimiz günlerde, basında, Mardin’de sahibinden satılık kilise ilanı yer aldı. Anayasası ile din ve inanç özgürlüğünü tüm boyutlarıyla tanıyan bir devlet, üstelik dini hassasiyetleri olan bir iktidar nezdinde akla vicdana uymaz bir durum bu. Bu olaydaki bilgilerden anlaşılan, kilise mülkiyetini haiz olan bir Müslüman vatandaş. İlk kez görülen bir olay da değil bu; daha önce Van’da bir Ermeni kilisesi ve Mudanya’da bir Rum kilisesinin de Müslüman sahipleri tarafından satılacağı yönünde haberler basına konu olmuştu. İşlevleri gereği kamusal olması gereken inanç mekanlarının, kişilerin mülkiyeti ve tasarrufunda olması kabul edilebilir bir durum değil ama ne yazık ki ulus-devlet oluşma sürecinde kimi taşınmazların devlet siyasaları sonucu el değiştirmiş olması bu vicdansız uygulamaların kaynağı. 2 Aralık 2020’de Birgün gazetesinde Prof. Dr. Şükrü Aslan’ın bu konu ile ilgili bir yazısı vardı, tespitine bütün yüreğimle katılıyorum: “İnanç mekânlarının, üstelik o inancın dışındaki kişilerin mülkiyetine konu olması, herhalde en başta inanç kültürlerine saygı yönünden bir toplumsal-ahlaki sorundur.”

Son olarak, spekülâtif bir soru: Cumhuriyet tarihi boyunca, dönem dönem ortaya çıktığı gibi, yakın zamanda da çeşitli tarikatlarda yaşanan gayri ahlaki olaylar gündeme geldi. Bu gibi olaylar Diyanet’in toplumsal işlevini sorgulamaya açmaz mı? Ve buna bağlı olarak; tarikatların dernekleşerek resmi bir kisveye bürünmesi gerektiği tezi yoğunluklu olarak tartışılmaya başlandı. Bir hukukçu olarak, sizce bu bir çözüm yolu mudur? Bu yolla Diyanet’in varlığı, işlevi zayıflamış olmaz mı?

De jure değilse de de facto yani hukuken değilse de fiilen mevcut olan tarikatların kimisi çerçevesinde ortaya çıkan çocuk istismarı gibi olaylar ceza hukuku süreçlerinin konusudur; Diyanet kurumunu ilgilendirmez. Ben her türlü toplumsal yapının (buna dini hassasiyeti olan gruplar da dâhil) hukuki tüzel kişilik olarak yapılanabilmesi gerektiği kanısındayım. Evet 1920’lerin koşullarında farklı uygulamalar gerekmiş olabilir ancak günümüzde tarikat ve benzeri yapıların yasaklı olmasının bir anlamı yok; zaten mevcutlar. Bu tür yapıların hukuken denetlenebilir / hesap verebilir bir statüde olması, şeffaflığı çok daha önemli. Neden bu yüzden Diyanet’in işlevi zayıflamış olsun? Bilakis ben Diyanet’in tekel olmasının sorunlu olduğu kanaatindeyim. Hukuken ne şekilde yapılanırsa yapılsın ama alternatifler olsun din

hizmetlerinde de. İsteyen istediği hizmeti istediği yerden alabilsin. Bence olması gereken seküler, demokratik, her türlü hak ve özgürlüğe (yalnızca kendi tercih ettiklerine değil) saygılı bir hukuk devleti olarak da gerekli şekilde kamu düzeninin sağlanabilmesi; tabii vatandaşlarına eşit muamele uygulayarak. Evet ütöpik bir şeyler söylüyorum ama umut olmadan bu kısacık hayatımızı idame ettirebilmek mümkün mü? Benim yaşamı anlamlı kılma anlayışım bu barışçıl mücadelelerden hiç vaz geçmemek...